

ческих категорий пенитенциарного законодательства // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2007. – № 2. – С. 20–23. 7. Сперанский И. А. Советское исправительно-трудовое право. – М.: 1983. – С. 19–20; Наташев А. В. Принципы советского исправительно-трудового права. – М., 1978; Трубников В. М., Харченко В. М. Понятия виправно-трудового права. Предмет і система курсу: Конспект лекцій. – Х.: УкрЮа, 1994. – 20 с. 8. Права человека. Основные международные документы: Сб. документов. – М.: Межд. отношения, 1989. – С. 106–125; Международная защита прав и свобод человека. – М.: Межд. отношения, 1990. – С. 290–319 та ін. 9. Загальна декларація прав людини. Прийнята резолюцією 217 А (ШІІ) Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1948 р. // Права людини / Упорядник Ю. К. Качуренко. – К., 1992. 10. Трубников В. М. Принципи кримінально-виконавчого права України // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2001. – № 15. – С. 3–9; Трубников В. М. Про систему принципів кримінально-виконавчої політики України // Від громадянського суспільства – до правової держави. Тези 11 Міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 506 с.

Надійшла до редколегії 20.05.08

І. В. Саленков

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕЖИМУ ВИКОНАННЯ Й ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Загальну тенденцію до вдосконалення системи виконання кримінальних покарань у розвинутих зарубіжних країнах можна стисло схарактеризувати як прагнення знайти альтернативи тюремному ув'язненню. Й хоча негативні чинники позбавлення волі є очевидними, людство не винайшло іншого достатньо дієвого репресивного покарання для осіб, які становлять значну небезпеку для суспільства.

На сучасному етапі діяльність із виконання покарань у державах, що належать до різних регіонів світу, здійснюється з урахуванням загальноєвропейських та універсальних міжнародних пенітенциарних стандартів. Слід підкреслити, що сучасний український законодавець прагне до якнайповнішого врахування міжнародних стандартів при виконанні та відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі.

Зазначена проблема не залишається й поза увагою вчених та представників багатьох громадських і релігійних організацій та фондів [1; 2].

У якому ж співвідношенні знаходяться національне кримінально-виконавче законодавство та міжнародні правові акти, які стосуються питань виконання покарання? Деякі аспекти цього вкрай важливого й актуального для виправно-виконавчої галузі питання ми й ставимо за мету окреслити в цій публікації.

Стаття 2 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює, що кримінально-виконавче законодавство України складається з цього Кодексу, інших актів законодавства, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тобто кримінально-виконавче законодавство враховує міжнародні договори, що набрали чинності і діють на даний момент.

Серед великої кількості міжнародно-правових актів, що мають як загальне, так і безпосереднє значення для кримінально-виконавчого права України, слід виділити, передусім, два акти: Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими та Європейські пенітенціарні (тюремні) правила. Основні положення цих двох документів і необхідність їх урахування національним законодавцем спробуємо окреслити далі.

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (далі – Правила) є одним із найповніших міжнародних документів, що визначають засади поводження з особами, позбавленими волі, і здобули величезний авторитет і значущість для кримінально-виконавчого права всіх без винятку держав, що їх ратифікували [3, с. 290–319].

Правила складаються з двох частин: «Загальнозастосовні правила»; «Правила, застосовні до особливих категорій ув'язнених» (засуджених, осіб, узятих під варту, ув'язнених у цивільних справах, поміщених до в'язниці без висунення обвинувачення, психічнохворих та осіб з розумовими вадами).

У першій частині Правил викладено основні вимоги до тюремного тримання. Насамперед установлено, що ніхто не може бути ув'язненим без вироку суду. Відомості про кожного засудженого до ув'язнення повинні бути правильно записані. Для різних категорій засуджених має забезпечуватися режим окремого тримання, наприклад, для чоловіків і жінок, засуджених і незасуджених, малолітніх і дорослих (ст. 7, 8). Умови тримання повинні відповідати санітарно-гігієнічним вимогам (на предмет кубатури приміщень, їх мінімальної площі, освітлення, опалювання й вентиляції).

Ув'язнені мають право на чистий і пристойний одяг, постільну білизну, які регулярно міняються. Ув'язненим слід надавати достатньо якісну їжу й необхідну кількість питної води (ст. 17–20). Усі ув'язнені повинні мати нагоду хоча б одну годину на день проводити на свіжому повітрі (ст. 21).

Оскільки в'язниці служать інститутами примусу й вимагають належного рівня управління та безпеки, Правила встановлюють, що дисципліну й порядок слід підтримувати з твердістю, вводячи, проте, тільки ті обмеження, які необхідні для забезпечення надійності нагляду й дотримання належних правил (ст. 27). Особливу увагу слід звернути на положення, яке *забороняє тілесні покарання*, а також усі види жорстокого, нелюдяного або принизливого покарання.

Правила виділяють такий спеціальний вид примусу, як «засоби утихомирення» (ст.ст. 33, 34), які ніколи не слід застосовувати як покарання. Вони можуть використовуватися лише для запобігання втечам або через причини медичного характеру і не довше, ніж це дійсно суворо необхідно.

У другій частині цього документа визначаються правила, які застосовуються до певних категорій засуджених.

Правила ґрунтуються на декількох керівних принципах. По-перше, засуджених карають позбавленням волі, тому тюремна дисципліна не повинна поглиблювати страждання, спричинені цим становищем. Відповідно до ст. 58 Правил «метою і виправданням вироку до тюремного ув'язнення або взагалі до позбавлення волі є врешті захист суспільства та запобігання злочинам. Цієї мети можна досягти тільки в тому разі, якщо після відбуття терміну ув'язнення й повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник виявляється не тільки готовим, але й здатним підкорятися законодавству й забезпечити своє існування в суспільстві».

По-друге, тюремний режим повинен по можливості зменшувати різницю між життям у в'язниці й життям на волі, особливо в тому, що стосується особистої відповідальності засудженого. Ув'язнені повинні бути відповідним чином підготовлені до життя на волі. Тому слід залучати громадські організації до співпраці з персоналом закладів із метою повернення ув'язнених до життя в суспільстві (ст. 61). Головна мета тюремного ув'язнення – прищепити в'язням бажання стати законослухняними після звільнення.

По-третє, необхідно застосовувати індивідуальний підхід. Слід уживати різних заходів безпеки до різних груп ув'язнених, а також виявляти турботу про ув'язнених після їх звільнення (ст.ст. 62–63).

Правила створювалися тоді, коли виправлення засуджених і забезпечення їх надійного утримування в тюрмі (колонії) розглядалися як діаметрально протилежні. Правила лише зрідка звертаються до питань безпеки утримання засуджених, хоча ув'язнення як таке, безумовно, є головною функцією тюрем (колоній). Однак у них надійна охорона розглядається як чинник, що обмежує можливості виправлення засуджених. Справа в тому, що коли приймалися Правила, концепція динамічного режиму утримування не визнавалася. Замість цього існувало однобічне зобов'язання керівництва та тюремного персоналу забезпечувати як виправлення засуджених, так і надійний режим тримання. Виходячи з положень сучасної теорії кримінально-виконавчого права, сьогодні виправлення й ресоціалізація засуджених можуть бути успішними, якщо про це дбатиме не лише персонал, а й активною буде роль самого засудженого [2, с. 130].

Значну увагу в документі надано персоналу кримінально-виконавчих установ. Правила вимагають ретельно добирати персонал, бо «добра робота тюремних закладів залежить від сумлінності і гуманності, компетентності і особистих якостей цих співробітників» [Див. детальн.: 2].

Другим важливим документом, який має велике значення для розвитку кримінально-виконавчого законодавства й права України, є **Європейські пенітенціарні правила** [4].

На основі Мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими в Європі були розроблені Європейські пенітенціарні правила, оновлений варіант яких був прийнятий у 1987 р. відповідною Рекомендацією К 87 (3) Комітету Міністрів Ради Європи. До них було підготовлено Пояснювальну записку (коментар), де підкреслювалося, що «зростаюча занепокоєність соціальними та моральними проблемами, пов'язаними з підтримкою громадського порядку, загальнолюдськими цінностями, а також інтересами суспільства та правами окремої особистості, які часто суперечать одне одному, призвела до переоцінки ролі, яку відіграє в суспільстві тримання під вартою». Ці правила надали імпульс до вдосконалення норм та стандартів, які визначають умови тримання ув'язнених та поведження з ними. Новий варіант пенітенціарних правил був ухвалений у січні 2006 р. Рекомендацією К 2006 (2) Кабінету Міністрів Ради Європи. Остання стаття нових правил – 108-а – передбачає їх подальше оновлення.

Європейські тюремні правила містять 108 статей і супроводжуються докладним коментарем.

Найістотношою особливістю Європейських тюремних правил є пріоритетне виділення в них восьми основних принципів, що є базовими гуманістичними цінностями всієї філософії поведження з ув'язненими: «1) при поведженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватись їхніх прав людини; 2) особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту; 3) обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися; 4) утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів; 5) життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві; 6) тримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі; 7) варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя; 8) персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати можливість підтримувати високі стандарти поведження з засудженими; 9) всі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектуватися державними органами та піддаватися незалежному моніторингу» [4].

На відміну від Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, в Європейських тюремних правилах процедура прийому засуджених не є суто технічною операцією, вона повинна відповідати основним принципам Правил і допомагати засудженим вирішувати свої невідкладні особисті проблеми. Відразу ж після прийому має бути визначено режим тримання та ступінь небезпеки засудженого.

Важливе місце має загальний підхід до організації внутрішнього розпорядку як одного з основних елементів режиму (за ст. 49, «Внутрішній розпорядок має бути організований в пенітенціарних установах з урахуванням вимог режиму, безпеки та дисципліни з одночасним наданням ув'язненим умов утримання, які забезпечують людську гідність та повне виконання програми заходів відповідно до Правил 25 (передбачати збалансовану програму заходів; надавати засудженим можливість проводити в день стільки часу за межами свої камер, скільки необхідно для нормальної людської та соціальної взаємодії; дозволяти забезпечувати потреби добробуту засуджених; особливу увагу приділяти потребам засуджених, які стали жертвами фізичного, психологічного або сексуального насильства)»).

Уперше європейські пенітенціарні правила порушують питання про безпеку засуджених і вказують, що «заходи безпеки, які вживаються щодо окремих ув'язнених, повинні бути мінімально необхідними для забезпечення їхнього надійного тримання».

Теорією кримінально-виконавчого права визнано, що головними передумовами успішного виправлення й ресоціалізації є готовність і добра воля самих засуджених та ефективне співробітництво між установою й вільним суспільством. У пенітенціарних установах повинні дотримуватися закони країни щодо охорони життя, здоров'я та безпеки. Спеціальні заходи суворого режиму або безпеки повинні вживатися тільки у виняткових обставинах. Мають існувати прозорі процедури, яких необхідно дотримуватися при застосуванні таких заходів щодо будь-якого ув'язненого. Характер будь-яких із цих заходів, тривалість та підстави для їхнього застосування мусять бути визначені в національному законодавстві. Застосування заходів у кожному випадку повинно ухвалюватися повноважним органом на конкретно визначений термін. Будь-яке рішення щодо продовження такого визначеного терміну також ухвалюється повноважним органом. Такі заходи повинні вживатися щодо окремих осіб, а не груп засуджених. Будь-який засуджений, щодо якого вживаються такі заходи, має право подати скаргу відповідно до правил, установлених у Правилі 70 (засуджені, індивідуально або групою, повинні мати широкі можливості для подання прохань або скарг начальнику пенітенціарної установи або до будь-якої іншої компетентної інстанції;

якщо медіація вбачається доречною, то її слід використовувати в першу чергу; якщо в задоволенні прохання відмовлено або скарга відхилена, то причини цього повинні доводитися до відома ув'язненого, а ув'язнений має право оскаржити це рішення в незалежній інстанції; засуджені не повинні каратися за висловлення прохання або скарги; компетентна інстанція повинна брати до уваги будь-які письмові скарги від родичів ув'язненого, якщо в них є підстави припускати, що права ув'язненого були порушені).

Будь-яке стягнення, накладене за дисциплінарну провину, має відповідати національному законодавству. Суворість будь-якого стягнення має бути пропорційна порушенню. Колективні стягнення й тілесні покарання, а також покарання поміщенням до карцера без вікон і всі інші види негуманного або принизливого покарання необхідно заборонити. Покарання не повинно передбачати повну заборону контактів із родиною. Одиночне ув'язнення може застосовуватися як покарання тільки у виняткових випадках і на конкретно визначений термін, що має бути якомога коротшим. Ні в якому разі не можна застосовувати для покарання засоби обмеження свободи руху. Засуджений, визнаний винним у дисциплінарному правопорушенні, повинен мати можливість оскаржити у компетентному та незалежному вищому органі.

Жоден засуджений у пенітенціарній установі не повинен найматися на роботу або надлятися будь-якими дисциплінарними повноваженнями.

Європейські пенітенціарні правила визначають заходи стримування, які можуть використовуватися стосовно засуджених. Застосування ланцюгів і кайданів необхідно заборонити. Наручники, гамівні сорочки та інші засоби обмеження руху не застосовуються, за винятком суворо прописаних.

Персоналові пенітенціарних установ не слід носити вогнепальну зброю в межах пенітенціарної установи, за винятком надзвичайних оперативних обставин. Відкрите носіння персоналом, який працює в безпосередньому контакті з ув'язненими в межах пенітенціарного закладу, потрібно заборонити, за винятком випадків, коли це необхідно для забезпечення режиму та безпеки під час конкретного інциденту. Зброю не слід видавати працівникам, які не пройшли підготовку з її застосування.

Проблеми організації та правового регулювання режиму виконання й відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в різних зарубіжних країнах дедалі більше уніфікуються й часто розв'язуються схожими способами, у тому числі тими, що передбачені аналізованими Правилами.

Сучасні стан, динаміка, зміни структури злочинності в зарубіжних країнах мають цілий ряд схожих тенденцій та зумовлюють

необхідність розв'язання загальних проблем удосконалення виконання й відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Перш за все, і це тривалий час підкреслюється в науковій літературі, нам усім слід позбутися ілюзії, що кримінально-правова система може виступати головним засобом боротьби з правопорушеннями [5].

Разом із тим, виходячи з досвіду зарубіжних країн, в Україні мають бути використані такі засоби поліпшення дієвості кримінально-виконавчої системи: 1) співпраця держав у виробленні міжнародних стандартів щодо виконання кримінальних покарань; 2) лібералізація пенітенціарної системи, виправлення та ресоціалізації засуджених; 3) удосконалення внутрідержавних механізмів виконання норм міжнародного пенітенціарного права; 4) пошук варіантів найефективнішого виконання позбавлення волі й засобів впливу на засуджених, які піддаються виправленню; 5) розробка проблем надійності оцінки ступеня виправлення засуджених, створення оптимальних умов для плавного переходу від тюремної субкультури до життя після звільнення з пенітенціарної установи, надання звільненому достатньої допомоги в адаптації до життя в суспільстві.

Список літератури: 1. Чернов А. Д. Лишение свободы как вид уголовного наказания (уголовно- правовые и уголовно- исполнительные аспекты): Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1988. – 18 с. 2. Як змусити стандарти працювати. Практичний посібник по ефективному застосуванню міжнародних тюремних правил / «Донецький Меморіал». – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. 3. Международная защита прав и свобод человека. Сб. документов. – М., 1990. – С.290–319. 4. Європейські стандарти утримання в'язнів / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач І. Гаврилюк. – Х.: Фоліо, 1998. – 112 с.; Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація Ради Європи К (2006) 2. – «Донецький Меморіал». – Донецьк, 2006. – 36 с. 5. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. – М., 2003; Кудрявцев В. Н. Преступность и нравы переходного общества. – М., 2002; Лунеев В. В. Преступность XX века: Мировые, региональные и российские тенденции. – М., 1997; Политический режим и преступность / Под ред. В. Н. Буракова, Ю. Н. Волкова, В. П. Сальникова. – СПб., 2001 та ін.

Надійшла до редколегії 23.04.08

Т. Л. Сироїд

СПІВВІДНОШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ НЕВИДАЧІ ТА ПОЛОЖЕНЬ СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю традиційно було пов'язане головним чином з необхідністю надання правової допомоги зокрема, у видачі злочинців (екстрадиції). Як зазначають російські вчені І. І. Лукашук та А. В. Наумов: «екстрадиція – це стародавня форма взаємної правової допомоги держав у боротьбі зі злочинністю» [1, с. 30]. Разом із тим, слід підкреслити, що використовувалася вона не тільки для видачі осіб, які скоїли злочин, але й для повернення біглих осіб. Тільки в XIX ст. видача